

Religion III 2009
Högskolan Kristianstad

Islams ansikten

En resa till 1900-talets Iran genom romanen
Huset vid moskén

Av: Anna Olsén

Handledare: Mats Berghorn

Abstract

For a long time, I have had an interest in Islam in Iran. To be able to learn more and understand this subject, I will analyze the novel *Het huis van der moskee* (*The House by the Mosque*, my translation) by Kader Abdolah, which takes place in Iran during the time of the Islamic revolution of 1978-79. I will study the importance of religion to a few of the characters, and how this changes during the course of the revolution. To do this, I will begin by studying the varying functions of religion, as well as the religious and political history of Iran. In the analysis I will discuss three characters who represent three different approaches to religion: inner spirituality, religion as a way towards acceptance and violent religious oppression.

Key words: religious functions, political Islam, *Huset vid moskén*, Kader Abdolah

Sammanfattning

Jag har länge haft ett intresse för islam i Iran. För att komma närmre och förstå detta ämne så har jag valt att analysera romanen *Huset vid moskén* från 2008 av Kader Abdolah, som utspelar sig i Iran under tiden för den islamiska revolutionen 1978-79. Jag kommer att titta på hur religionen fungerar för några av karaktärerna och hur de olika funktionerna förändras genom revolutionen. För att kunna analysera detta kommer jag att studera religionens olika funktioner samt Irans politiska och religiösa historia. I analysen resonerar jag kring tre karaktärer som representerar tre olika förhållningssätt till religion: inre andlighet, religion som vägen till acceptans och våldsamt religionsförtryck.

Nyckelord: religionsfunktioner, politisk islam, *Huset vid moskén*, Kader Abdolah

1. Inledning.....	4
1.1 Bakgrund	4
1.2 Syfte.....	4
1.3 Metod och litteratur.....	4
2. Utgångspunkter	6
2.1 Om <i>Huset vid moskén</i> och författaren	6
2.2 Religionens mångfald och funktioner.....	7
2.3 Politisk islam	9
3. Historisk bakgrund	14
3.1 Shiismens utveckling i Iran	14
3.2 Den politiska utvecklingen i Iran under 1900-talet	17
4. Analys.....	28
4.1 Karaktärerna i <i>Huset vid moskén</i>	28
Agha Jan	29
Zinat Khanum	32
Mohammad Khalkhal	34
4.2 Resultat.....	36
5. Sammanfattning	38
Litteratur.....	41

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Islam är en religion som har kommit att väcka mycket känslor i det svenska samhället. Det finns många åsikter om muslimers liv och tro och mycket okunskap i frågan om vad islam är och innebär för muslimer själva. I mötet med mina egna fördomar har jag upptäckt att många av mina förutfattade meningar är grundade i propaganda mot Iransk islam, då jag har blivit påverkad av bilder i media från ett Iran som lyder under en regim bestående av Khomeinis efterföljare. I det här arbetet kommer jag att titta på romanen *Huset vid moskén* som är skriven av Kader Abdolah. Boken utspelar sig i Iran under tiden före, under och kort efter revolutionen i slutet på 1970-talet och skildrar olika karaktärer och deras förhållningssätt till det som händer i samhället. Genom att titta på olika religionsfunktioner och analysera detta i romanen, vill jag angripa de bilder som jag själv har haft, där jag har resonerat om islam som en religion som skiljer sig stort från min egen i traditioner, värderingar och kultur. Genom att titta på detta, utifrån ett skönlitterärt perspektiv, hoppas jag få en mer nyanserad bild av Irans religion.

1.2 Syfte

Jag ska titta på religionens, och främst islams, olika funktioner i Iran före och under tiden för revolutionen på 1970-talet utifrån den skönlitterära boken *Huset vid moskén* och karaktärerna i denna. Jag ska undersöka om revolutionen har påverkat de här funktionerna och i så fall hur. För denna analys har jag plockat ut tre av bokens karaktärer som skiljer sig från varandra i flera avseenden. I boken finns många intressanta personer, men för att kunna gå djupare in på analysen har jag valt att begränsa mitt urval till tre stycken.

1.3 Metod och litteratur

Arbetets kärna är en romananalys där jag kommer att titta på religionens funktion i Iran och den eventuella förändringen av denna genom revolutionen. För att kunna angripa det politiska ämnet kommer jag först att gå igenom religionens olika funktioner, shiitisk islams framväxt i Iran och Irans politiska historia under 1900-talet. Med dessa verktyg kommer jag därefter att titta på romanen *Huset vid moskén* där jag analyserar tre av karaktärernas uppfattning av religion och dess funktion.

För beskrivningen av islams utveckling har jag använt mig av litteratur som talar om grundläggande fakta kring religionens utveckling, i synnerhet *Islam: Historia, tro, nytolkning*

(2005) av Anne Sofie Roald och *Islam* (2002) av Karen Armstrong. De redogör för de allmänt erkända historiska detaljerna. Även *Islam: Den raka vägen* (2001) av John L Esposito tar upp ämnet, samt olika tolkningar som kan vara intressanta att studera. Ninian Smart beskriver i sin *The World's Religions* (1998) flera av världens olika religioner, och tar också upp olika dimensioner av religion i inledningskapitlet.

Till undersökandet av Irans politiska utveckling under 1900-talet har jag främst använt mig av en källa; *Islam and Revolution in the Middle East* (1988) av Henry Munson, som ingående beskriver händelseförloppet och den politiska bakgrunden. Även *Reinventing Khomeini* (2001) av Daniel Brumberg behandlar ämnet. På grund av ämnets komplexitet kan urvalet anses snävt, varför jag hänvisar läsaren till att själv vidare undersöka de områden som är intressanta, eller möjligtvis partiskt framställda.

För att studera olika religioners funktioner och politisk islam har jag använt mig av olika författares resonemang. *När religionen blir ond* (2002) av Charles Kimball och *Vems Islam* (2008) av Mohammad Fazlhashemi behandlar ämnet religion som maktmedel och politiskt vapen. I *Tro, Terror, Tolerans* (2004) av Ingmar Karlsson har jag tittat på kapitlen 6 och 7 som handlar om islamism. Karen Armstrong tittar i sin bok *Kampen för Gud* (2002) på fenomenet fundamentalism inom de tre abrahamitiska religionerna. I Jan Hjärpes *Tusen och en natt & den elfte september* (2003) har jag tagit del av hans mer personliga reflektioner kring islam och religiositet.

2. Utgångspunkter

2.1 Om *Huset vid moskén* och författaren

Huset vid moskén är en berättelse om Irans historia, skildrad från en familjs synvinkel. Berättelsen utspelar sig i ett hus där tre kusiner med familjer bor. Romanens första del beskriver tiden före den islamiska revolutionen 1978-79, då folket ännu lydde under shahen. Här beskrivs ett stort och mytomspunnet hus som hör till den lilla staden Senejans moské, och man får möta de olika karaktärerna i deras vardag. Läsaren blir presenterad för karaktärerna och får lära känna den mystiska religiösa atmosfär som omger det gamla huset. Man får bland andra möta berättelsens kärnkaraktär Agha Jan, hans fru och son, moskéns besynnerliga imam och hans till en början tillbakadragna hustru, de nästan sammanflätade mormödrarna som tassar omkring i huset och som står för dygd såväl som mänsklighet, och flera andra speciella personer som tar plats på olika sätt. Allt eftersom tiden går uppstår en spänning i samhället mellan regim och frihetskämpar och läsaren får i romanen följa utvecklingen från folkets allmänna missnöje med shahen, till en revolution och ett krig som slutar med shahens fall och övergången till en islamisk stat. Parallellt med landets politiska förändring sker en förändring i huset vid moskén i Senejan. Revolutionen sätter sina spår långt in i familjernas innersta skrymslen, och människorna förändras i sina värderingar och sitt synsätt som en följd av dramatiska händelser. Författaren avser att med boken ge den västerländska världen en ökad förståelse för muslimernas liv i Iran, något som har ifrågasatts: ”Vad har Abdolah utelämnat eller lagt till för att jag – som västerländsk icke-muslimsk kvinna – ska förstå?”¹ Författaren bakom denna avsikt heter Hossein Sadjadi Ghaemmaghami Farahni, men går under pseudonymen Kader Abdolah, ett sammansatt namn taget från två av hans vänner som mördades under revolutionen. Han föddes 1954 i Arak i Iran², och studerade fysik i Teheran. Han var en av studenterna i den underjordiska vänsteroppositionen mot shahen och senare också mot Khomeinis regim. Under Khomeinis tid skrev han två böcker om livet under Khomeini och tvingades sedan slutligen att fly landet 1985. Han kom till Nederländerna, och

¹ Stig, Oline: *Kader Abdolah: Huset vid moskén* hämtat från http://sydsvenskan.se/kultur-och-nojen/kultur_bocker/bokrecensioner/article429991/Kader-Abdolah-Huset-vid-mosk%C3%A9n.html den 4 september 2009

² NLPVF: *Biography: Kader Abdolah* hämtat från http://www.nlpvf.nl/basic/auteur1.php?Author_ID=2 den 4 september 2009

ägnade där 17 timmar om dagen på universitetet i Utrecht med målet att behärska språket så väl att han kunde fortsätta sitt författarskap³. Under sin tid i Nederländerna har Kader Abdolah gett ut fyra novellsamlingar (ännu ej utgivna på svenska) samt romanerna *Het huis van de moskee* 2006 (*Huset vid moskén*, svensk utgivning 2008) och *De boodschapper* 2008 (*The Messenger*, eng. övers.). Hans senaste bok handlar om profeten Muhammed och är en alternativ tolkning av Koranen som betonar en mer human syn på islam.⁴

2.2 Religionens mångfald och funktioner

För att kunna titta på religionens funktioner måste vi titta på vad religion är. Det är inte möjligt att sammanfattande beskriva människor inre liv och andlighet och drivkraften bakom religiösa ritualer och dagliga religiösa handlingar. På grund av personliga tolkningar och traditioner som stammar längre tillbaka än islams ursprung är det i sak inte möjligt att göra en definition av vad som är islam och inte. Ett exempel på detta är zoroastrismen. Detta var den härskande religionen i Persien innan den arabiska invasionen då islam infördes, vilken idag finns kvar med tydliga spår i det shiamuslimska livet⁵. Den zoroastriska dualismen lever kvar i shiismens Iran idag, med traditioner som tydligt blandats upp med islam, exempelvis under firandet av Ashura, som är en av shiitisk islams största högtider.⁶

Tolknigen av en religion görs av varje religiös utövare, och utöver den individuella variationen så genomgår det religiösa livet, liksom annat liv, förändringar över tid. Jan Hjärpe beskriver några element som påverkar religionens förändring: ”Reformationer, revolutioner, paradigmskiftet, kamp mellan olika synsätt, nya rörelser, tolkningar och praxis; det kännetecknar religionernas historia. Inte konstans och kontinuitet.”⁷ Det går således inte att fast definiera vad religion är, eller vad just en religion står för.

³ Carim, Lara: *Kader Abdolah: In the kitchen of a writer* hämtat från <http://www.ucl.ac.uk/news/news-articles/0803/08031702> den 4 september 2009

⁴ NLPVF: 2009

⁵ Esposito, John L (2001): *Islam – den raka vägen*. Lund: Studentlitteratur sid 27

⁶ Hjärpe, Jan (2004): *99 frågor om islam*. Stockholm: Leopard förlag sid 135

⁷ Hjärpe, Jan (2003): *Tusen och en natt & den elfte september*. Stockholm: Prisma sid 76

Syftet med religioner kan menas vara tätt sammanknutet med vår mänsklighet, eftersom religion (med förbehåll för alla undantag som egentligen inte kan bekräfta den här regeln) försöker besvara frågor som vi människor ställer om vår tillvaro och alltings mening.⁸ Många av de religiösa myter som fortfarande lever kvar, berättar om och förklarar det som människan har undrat över sedan hennes tänkande utvecklats och hon kunde greppa den typen av resonemang. Även om religion på detta sätt kan fylla en existentiell funktion, är den inte ett autonomt, i sig själv existerande fenomen, utan något som lever i och genom människors tro.⁹ Människor formar sin religion efter sin tid och sina behov, liksom människor formas av traditioner och sin religiösa historia – det religiösa livet uppstår så att säga i dialogen mellan människa – historia - tradition. Religionens inflytande över människor hade aldrig kunnat vara så stort om religionen var oförmögen att förändras. Liksom en orörlig tall knäcks vid för hård blåst, skulle en stel och oföränderlig religion dö ut. Islam, som idag är en av världens största religioner, kan endast ha överlevt genom att kunna liknas vid en böjlig björk som fortfarande står kvar efter en storm. Jag vill alltså här trycka på svårigheten att försöka rama in och definiera vad religion, och i det här fallet islam, är.¹⁰

Religionens funktioner är många. Att begränsa religion till något som enbart handlar om personlig fromhet är alltför snävt. Religion har för många människor under lång tid handlat om långt mer än det rent andliga. Ofta är det kombinationen som betonas – religiös praxis; ritualer, böner, traditioner, tillsammans med den viktiga sociala delen. Mötet med andra likasinnade har kunnat ske i religiösa sammanhang, där helt världsliga ämnen blandas in.¹¹ Religionen blir förenande och stärkande, och kan stå som en tröst i de svårare tiderna, även för den som normalt sett kanske inte alls betraktar sig som troende eller religiös. Det är ofta i situationer då människor upplever sin "litenhet" i världen som det kan vara lugnande att vända sig till något som man upplever har kontrollen. Dock är det viktigt att poängtera att det inte går att sammanfatta alla människors religiösa upplevelse till detta.¹²

⁸ Kimball, Charles (2002): *När religionen blir ond*. Stockholm: Natur och Kultur sid 43

⁹ Kimball 2002:45

¹⁰ Kimball 2002:53

¹¹ Hjärpe 2003:76

¹² Smart, Ninian (1998): *The World's Religions*. Cambridge: University of Cambridge sid 10 ff

Jan Hjärpe betonar gemenskapens kraft och religionen som en identitetsmarkör. Man talar om ett enhetligt folk, en gemenskap som sträcker sig över flera generationer och om ett kollektivt minne, nästan som något nedärvt i genererna.¹³ Exempelvis judarnas identitet bygger på hela tanken om ett enat folk, om ett ”vi” som vandrat i öknen tillsammans. Grupptillhörigheten sträcker sig i judarnas fall tusentals år tillbaka i tiden, och trots att dagens judar i USA har mycket lite erfarenhet av ökenvandring känner man en samhörighet med de frigjorda slavarerna i Egypten. Gemenskapen kan i det här fallet ha fungerat som en tröst i perioder av lidande, såväl som något stärkande. Vi-känslan blir allt starkare när ”de” isolerar och trakasserar ”oss”. Längtan efter att känna samhörighet och att inte vara ensam är en mänsklig drivkraft som kan förena människor och ibland innebära räddningen för den som annars kanske förtvivlar.

Gemenskapen och gruppen skapar således en trygghet för dem som innesluts, men drar också en tydlig gräns gentemot de utomstående. Hjärpe pekar på hur religionen, eller det religiösa språket, på detta sätt fungerar legitimerande för våld och förtryck.¹⁴ Under tiden för revolutionen i Iran ser vi hur man använde det religiösa språket för att motivera det förtryck som människor levde under. Enligt islamisk lag är krig mellan muslimer *muharram*, förbjudet, vilket borde innebära att regimen inte agerade enligt islam. För att kringgå regeln var man tvungen att finna kryphål, vilket man gjorde genom att peka ut sina motståndare som icke-muslimer.¹⁵ Detta var den främsta etiketten man använde på regimen motståndare, för att på så sätt kunna stärka sin makt genom gemenskapen utan att bryta sin egen lag. Islam som en gemenskap, *umman*, blev mer än något gemytligt; det innebar en direkt fara att riskera att uteslutas. Att inte ingå i *umman* skulle betyda att man var en motståndare till den, ett fenomen som hör samman med gemenskapens baksida.

2.3 Politisk islam

Begreppet fundamentalism har sitt ursprung hos kristna protestanter i USA som ville ta avstånd från de allt mer liberala kristna. Begreppet myntades av dem själva, då de betonade att de ville återvända till trons grund; till dess *fundament*. För dessa fundamentalister betydde det en bokstavstrogen tolkning av Bibeln, men detta kan inte menas vara ett nödvändigt drag för de som i dagsläget skulle kunna sättas inom kategorin fundamentalister. Olika

¹³ Hjärpe 2003: 82

¹⁴ Hjärpe 2003:82

¹⁵ Hjärpe 2003: 86

fundamentalistiska grupper följer sina egna regler och lagar och har inte nödvändigtvis något gemensamt med varandra. Begreppet fundamentalism och dess kristna ursprung och betydelse är något som muslimer inte själva identifierar sig med.¹⁶ Uttrycket fundamentalism har använts i reformistiska kretsar där det föreligger en stark önskan om en återgång och ett lyft av troslärans grundläggande drag och vägen mot denna återgång kan ske genom moderna metoder, eller inte. De muslimer som har en fundamentalistisk hållning till sin religion kan närmare beskrivas med begreppet *islamister*. Islamister är inte nödvändigtvis enhetliga i sina uttryck eller tillvägagångssätt.¹⁷ Vissa islamister menar att äkta muslimer är hängivna kampen att skapa en islamisk stat, och menar att de muslimer som inte samtycker i allmänhet inte förstår sin religion, i synnerhet de utbildade. För dessa är budskapet viktigt att framföra eftersom det inte är en självklarhet att utbildade muslimer förstår vikten av det. Islamisterna kan också hävda att ett religiöst styre är att återgå till traditionen och ursprunget, och gör en formulering av tron som stämmer överens med de politiska målen.

Det finns en viss problematik med begreppet islamist. På grund av medial påverkan kan ordet *islamist* te sig klumpigt då det kan ges betydelsen av en militant muslim. Den betydelsen stämmer inte på de islamister, muslimska fundamentalister, som helt tar avstånd från våld. Begreppet ger också en bild av en enad muslimsk rörelse för en islamisk stat, vilket också är falskt. Det finns muslimer som genom historien har tryckt på det viktiga i att skilja på religion och politik.¹⁸

Fundamentalister kan vara såväl modernister som traditionalister. I fallet med Irans islamister under det sena 1970-talet fanns en stark önskan om en religiöst styrd stat som en väg mot modernisering. Hos vissa delar av befolkningen fanns en fruktan att modernisering automatiskt skulle leda till sekularisering, som i sin tur skulle innebära den typ av moraliskt förfall som man observerat i västerlandet. Europas historia har visat exempel på hur modernisering leder till religionens minskade inflytande över människors liv. Moderniteten, makten och framgången som har hållit västerlandet i täten för utvecklingen, kommer ur den vetenskapliga rationalismens framfart. Religionen som tidigare gett svar på många av våra största frågor, kom därmed att bli hotad. Vetenskapen kunde ge svar med bevis, svar som var

¹⁶ Armstrong 2000: 10 ff

¹⁷ Armstrong 2000:10

¹⁸ Armstrong 2000:190

sannolika, rationella och som kunde godtas av alla som bevisen presenterades för. Därmed tappade myten sin auktoritet, den som tidigare varit så viktig i det dagliga religiösa livet såväl som i det filosofiska.¹⁹

Charles Kimball talar om hur en av grunderna till alla stora religioner är insikten om vår tillvaros bristfällighet. Vi lever inte i en idealisk värld och orsakerna bakom vårt mänskliga lidande är många.²⁰ Detta är tydligt i de muslimska länder där regimen visar mycket lite respekt för medborgarnas mänskliga rättigheter, och där en opposition förtrycks med nödvändiga medel. Stora ekonomiska klyftor och sociala orättvisor skapar missnöje hos den del av befolkningen som inte får ta del av överflödet och när en upprörd islamist pekar på moraliskt förfall som en bakgrund till ledarnas behandling av befolkningen, är det inte svårt att få människor med sig. Ett förtryckt folk utan politiskt inflytande kan se sin enda utväg i en revolutionär islamistisk rörelse. Hur själva utformandet av en islamisk stat ska gå till råder det delade meningar om, men långt före den diskussionen blir aktuell, kan islamismen te sig som en väg ut ur misären. Den terrorstämplade organisationen al-Qaida har inte stöd hos många människor, men deras anhängare kan man oftast finna ”bland de utblottade och besvikna på samhällets botten”.²¹

Religion kan fungera förklarande till våra största frågor, och kan också vara räddningen och vägen ut ur lidande. Med en karismatisk ledare kan den funktionen utnyttjas med ett egennyttigt syfte. En hoppfull syn på en löftesrik framtid är en stark drivkraft som kan motiveras av en dramatisk och våldsamt historia. Man betonar en dag i framtiden då allt lidande och våld ska upphöra. En kombination av dessa tankar och drömmar med en övertygelse om att vara den/de utvalda som ska möjliggöra den dagen, kan ge upphov till mer extremistiska strömningar. Här tar sig den religiösa tanken alltmer politiska uttryck; en religiös verklighet ska försöka nås med politiska verktyg. Drömmen om det fulländade, rättfärdiga samhället där rättvisa och jämlikhet råder är central i den islamistiska tanken om en idealstat. Islam menas vara vägen till detta samhälle.²² Hur sedan en sådan islamisk stat ska upprättas är dock svårare att formulera, och där går meningarna isär. Tanken förefaller

¹⁹ Armstrong, Karen (2000): *Kampen för Gud*. Stockholm: Forum sid 171

²⁰ Kimball 2002:131

²¹ Kimball 2002:137

²² Kimball 2002:134

lockande främst för de muslimer som lever i samhällets lägsta skikt och som av förståeliga skäl längtar efter en utjämning som stämmer överens med deras världsbild. Världen som den ser ut är ju ofta ansedd som ojämlig, vilket strider mot tanken om en god, monoteistisk gud. Teodicéproblemet kan argumenteras för att bli löst genom en islamisk stat, då den skulle kunna hävdas vara Guds avsikt och en väg ut ur den mänskliga ondskan. En viktig faktor i revolutionens inflytande över de religiösa uttrycken är den mänskliga pöbelmentaliteten och gruppsycket som kan, när förenat med religiösa ideal, vara avgörande i katastrofer som är orsakade av människor. En karismatisk ledare kan i religionens namn få stora folkmassor till oväntade saker ”i skydd av gruppens anonymitet”²³. Det är viktigt att inte trivialisera kraften i den religion som fungerar enande och som bildar gemenskap. Önskan om att bevara den gemenskapen kan få ödesdigra konsekvenser.

Islamister kan med hänvisningar till Koranen rättfärdiga sina strävanden mot en islamisk stat och även åberopa vissa citat för att motivera en väpnad kamp för att nå målet. Uttrycket *jihad* kommer fram i dessa sammanhang och är ett ord som ofta förknippas med översättningen *heligt krig*. Översättningen ger en alltför snäv definition som knappast innefattar alla de tolkningar av begreppet som den större delen av dagens muslimer gör. Utan att i detalj undersöka ordets djupa innebörd, bör det nämnas att jihad i själva verket handlar om en annan slags kamp. Jihad; *att kämpa*, är en muslimsk plikt i den meningen att man ska kämpa och ”anstränga sig för att följa Guds väg”.²⁴ Liksom det framhävs i många andra religioner, är det en muslimsk formulering av en strävan efter att leva ett liv i rättfärdighet, godhet, rättvisa och sanning, något som är en svår kamp för de allra flesta av oss. Endast några få verser i Koranen behandlar väpnad kamp som ett av sätten att nå detta liv, men kan ändå vara tillräckliga för de som anser sig vara religiöst inspirerade till att kriga för att nå sina politiska mål.

Hos vissa grupper muslimer finns en längtan efter svar på svåra frågor, som antas kunna besvaras av de som noga studerat islam. Irans historia kännetecknas sedan 1500-talet av utomstående nationers inflytande vilket har uppfattats som ett undergrävande av den muslimska identiteten. Detta har stärkt behovet av att fast definiera vad det innebär att vara muslim. För dessa osäkra har de muslimska lärde blivit vägen till svaren²⁵. Därigenom har de

²³ Kimball 2002:52

²⁴ Kimball 2004:215

²⁵ Fazlhashemi 2008:63ff

lärdes position upphöjts och deras inflytande ökat, och deras förmåga att ingjuta en känsla av ett enat folk med en gemensam muslimsk historia och identitet har varit avgörande för uppväckandet av idén om en islamisk stat. Kombinationen av längtan efter frigörelse och självständighet, och de muslimska lärdes svar i form av islamism skulle kunna vara en bidragande del i islams politiska inflytande.²⁶

Under 1500-talet etablerades ett shiitiskt styre i Persien som lade tonvikten på auktoritet och lydnad. Auktoritetstron är således inte ett nytt fenomen. En karismatisk ledare som utnyttjar en hängiven tro kan uppnå stora saker. Charles Kimball beskriver hur det är möjligt för en enda ledare att förleda en stor grupp människor, och talar om hur ledaren ofta använder sig av redan etablerade förkunnelser som väcks till liv på nytt. Idéerna är stärkande för en gruppidentitet samtidigt som individualismen tonas ner för att ”trubba av medlemmarnas naturliga självbevarelsedrift”²⁷. En karismatisk ledare med förmågan att fånga sina åhörare kan övertyga dessa om vägen till frälsningen och tala om den sanna religionen. Khomeini kom in i Irans politiska bild med ett reformistiskt budskap i en tid av förtryck. Han led många nederlag men fortsatte likväl sin kamp, vilket stärkte många tro på hans ord. Han stod för något som alla längtade efter; frihet, och i kombination med en stark, religiös tro kunde han övertyga folket om att han hade Guds stöd. Khomeini menade att vägen till drömsamhället var islam, och sa att det i ett islamiskt land inte skulle behövas något polisväsende, eftersom där skulle råda absolut rättvisa.²⁸

²⁶ Kimball 2004:137

²⁷ Kimball 2004: 98

²⁸ Fazlhashemi 2008:127

3. Historisk bakgrund

3.1 Shiismens utveckling i Iran

Vi ska nu titta på islams historia och utvecklingen mot shiagrenen, och framförallt Tolvsekten som är den dominerande riktningen i Iran idag. Vissa myter lever kvar från Muhammeds tid och ligger till grund för viktiga meningsskiljaktigheter mellan olika grupper. Myterna representerar det som, enligt den troende, är mest viktigt och verkligt. Huruvida det är verkligt eller inte är irrelevant; det intressanta är mytens påverkan på den troendes världsuppfattning. Genom att förstå religionens bakgrund kan vi därmed närma oss en iakttagelse av eventuella förändringar av religionens funktioner genom revolutionen 1978-79.

Det var med Muhammed som islam uppstod. Han var den sista profeten i en rad, bland andra bestående av Mose och Jesus. Muhammed levde under 500- och 600-talet och tillhörde den ledande klanen i sin hemstad Mekka. Klanen var ansvarig för välbefinnandet hos de pilgrimer som strömmade dit. Under sin livstid fick Muhammed uppenbarelser som han med sin hustru Khadijas hjälp kunde förstå var gudomliga. Han förkunnade det mottagna budskapet, men ledarna av hans klan, Quraysh, kritiserade honom högljutt och till slut bojkottades Muhammeds klangren i Mekka.²⁹ Muhammeds egen tillvaro blev allt svårare och ett par år efter sin hustrus död 619 blev han tvungen att fly till Yathrib (senare Medina, i dagens Saudiarabien). Med sig hade han sin vän Abu Bakr, med vilkens dotter Muhammed kom att gifta sig. 628 ingick Muhammed en överenskommelse med Quraysh, som gav muslimer tillåtelse att vallfärda till Kaba.³⁰ 630 intog så muslimerna Mekka och islam började spridas. Det var dock först efter Muhammeds död som det muslimska riket började växa på allvar. Man spred islam genom att erbjuda tre alternativ; att omvända sig till islam och därmed ingå i umman; att inte omvända sig men acceptera islam som den härskande kraften och underkasta sig eller; falla offer för svärdet.³¹ De folkgrupper som blev besegrade tenderade dock att fortsätta hålla fast vid egna traditioner och språk och även styrelseskick och statspolitik.

²⁹ Armstrong, Karen (2002): *Islam*. Stockholm: Forum sid 38

³⁰ Armstrong 2002: 46

³¹ Esposito 2001: 64

Den stora skiljelinjen mellan islams två huvudinriktningar, sunni och shia, har sitt ursprung i frågan om vem som borde vara Muhammeds rättmätige efterträdare. Sunnitiska muslimer hävdar att Muhammed aldrig utsåg någon för detta, utan att efterkommande ledare bör utses efter lämplighet, något som kan härröras från arabisk beduintradition med rådslag. Abu Bakr utsågs efter Muhammeds död som hans efterträdare, något man motiverade genom antydningar som talade för att det hade varit Muhammeds vilja. Abu Bakr utsåg i sin tur Umar till sin efterträdare. Umar bildade under sin tid ett råd, ett kalifat, som kom fram till att en man vid namn Uthman var Muhammeds rättmätiga efterträdare, kalifen. Kalifens funktion var politisk; att vara en militär, juridisk makt som skulle beskydda religionen och se till religionens intressen.³² Kalifen övertog dock inte Muhammeds religiösa auktoritet. Shiitiska muslimer menar här att Muhammeds kusin tillika svärson Ali Ibn-Talib var den enda rätta ledaren att komma efter Muhammed, på grund av det nära släktskapet. Ali blev dock inte utsedd till ledare förrän efter Uthmans död, vilken var en dramatisk sådan. Han hade blivit mördad och Alis misslyckande i spårandet av mördaren ledde till misstankar om hans egen inblandning i dådet. Anhängare till Ali bildade Alis parti, *shiat Ali*, och de menade att islams rättmätige ledare skulle vara av Muhammeds familj. När Ali mötte en uppgörelse med Uthmans släkting Muawiya tappade Ali mycket av sin auktoritet hos shiat Ali, och partiet bröts itu. De som bröt sig ur partiet bildade en egen sektliknande organisation och kallades kharijiterna. Det var kharijiterna som sedan kom att låta mörda Ali.³³ Efter Ali blev det Muawiya som tog över, och han kom att bli en shiitisk symbol för ondska, tillsammans med sin son Yazid som tog över vid Muawiyas död.

Vid Muawiyas död blev Ali Ibn Talibs son Hussein uppmanad av shiat Ali till att göra uppror mot Muawiyas son Yazid, som enligt myten är en representant för ondskan. Upproret misslyckades och Hussein, som var en shiitisk symbol för godhet, blev halshuggen under striden. Mordet skedde under månaden muharram och dagen kallades därefter för Ashura. Månaden är än idag en sorgemånad inom shiitisk islam och Ashura en av de viktigaste högtiderna, då man hyllar Hussein som den högste martyren. Under revolutionen 1978-79 hyllades oppositionens offer som martyrer med hänvisning till Husseins stora offer, men även om den nya regeringen under Khomeini upphöjde de många döda, många av vilka var unga

³² Esposito 2001: 66

³³ Roald, Anne Sofie (2005): *Islam: Historia, tro, nytolkning*. Stockholm: Natur och Kultur sid 60

pojkar, är martyrdöden inte lika högt aktad hos den större delen av befolkningen. Löften om paradiset, dit man kom direkt efter döden, har varit sätt att upphöja martyrskapet. Efter mordet på Hussein övergick nu skiljelinjen mellan sunni och shia från politiska åsikter om islam till teologiska och filosofiska frågor. Beroende på religiös inriktning har ordet "imam" olika innebörd; den sunnitiska imamen är en böneledare medan den shiitiska också fungerar som en ledare över det världsliga och politiska livet. Shiiterna menar att Alis och Husseins ättlingar var de rättmätiga ledarna för islam. Den shiitiska grenen är därefter uppdelad i frågan om vilka som är de rättmätiga imamerna, och av dessa grenar är imamiterna, Tolvsekten, den största. De talar om tolv imamer, alla i direkt släktled efter Ali, varav den sista är den dolda imamen, som föddes men sen drog sig tillbaka och inte visar sig för människorna förrän strax innan domedagen. Khomeini gavs under revolutionen epitetet "den tolfte imamens ställföreträdare", vilket är det närmsta en messiansk gestalt man kan komma att vara.

1501 kom Safaviddynastin till makten i Persien. Det var en shiitisk rörelse som bar på ett reformistiskt budskap som kom ur sufiska traditioner, med tyngdpunkten på auktoritet och lydnad. Ledaren kunde på detta vis genomdriva ett shiitiskt styre.³⁴ Århundradet innan hade safaviderna blivit en grupp med en bestämd uppfattning: väpnad kamp i extrem militarism mot andra muslimska regeringar. Safaviddynastins första härskare Ismail hävdade sig vara en ättling till den tolfte imamen, något som de safavidiska härskarna påstod sig vara ensamma om. Kungen, shahen, kom att vara "Guds skugga på jorden" och på så sätt fick det traditionalistiska persiska tänkandet om en gudomligt inspirerad makt nytt liv.³⁵ Selim den förste var härskare över det osmanska riket, och var den som var ansvarig för en slakt av tusentals shiiter. Han hade kommit att kontrollera Mekka (i dagens Saudiarabien) och för shiiter blev därför Karbala (i dagens Irak), platsen där imamen Hussein blivit mördad, en alternativ plats för pilgrimsfärd. Den safavidiska eran varade till 1722 och under denna etablerade man en teologi som utformades av shiitiska mullor, en teologi som ligger till grund för statsskicket i Iran idag. *Mullor* (sing. *mulla*) är män som har studerat islam och är välinsatta i islamisk lag, *sharia*, och som lever som lärda män med arbeten som lärare och professorer, eller inom juridik. De hävdar sig vara de enda som har de nödvändiga kunskaperna om religionen och därför bör vara ansvariga för lagstiftning och tolkning av

³⁴ Roald 2005: 74

³⁵ Roald 2005: 76

lagen. Mullorna lyder under en *ayatolla* (Guds tecken), vilket är en hedervärd titel inom Tolvsekten som man tilldelas av en annan ayatolla. Ayatolla Khomeini talade för en islamisk stat, styrd av sharia. Eftersom mullorna ses som experterna på sharia såg Khomeini dem som de bästa styranden i väntan på den tolfte imamens återkomst. Under de senaste århundradena har man betraktat de ayatollar som funnits som väldigt framstående och betydelsefulla, och betecknat dessa som ställföreträdare för den tolfte imamen fram till hans återkomst.

Utvecklingen av den politiska shiaislam härrör från shiiternas ursprung, i splittringen som uppstod i frågan om Muhammeds rättmätige efterträdare. Tonvikten i shiitisk politik ligger på den tolfte imamen, som sägs leva i det fördolda för att en dag återvända som en messiansk gestalt och upprätta ett idealiskt samhälle. Framförallt har de politiska diskussionerna bland de shiitiska lärde handlat om två saker; vilken roll de lärde ska ha i den världsliga makten, och vilket förhållande stat och religion ska ha till varandra. Vid 1000-talet fanns två inriktningar med helt skilda uppfattning om religionens plats i politiken. Den ledande inriktningen förordade ett samarbete mellan de islamiska lärde och de världsliga ledarna, och förblev ledande under lång tid framöver. Synen på makten var att den i teorin tillhörde den tolfte imamen men att den i praktiken låg hos världsliga härskare. Den politiska makten hade det religiösa ansvaret att arbeta mot osedlighet och synd. Under historien har det resonerats om ledarens roll, och hos vissa tänkare har betoningen legat på ledarens moral och strävan efter rättvisa, och beskyddande av religionen, snarare än hans faktiska konfession.³⁶ Det låg i de skriftlärdas intresse att bevara shia och för att göra detta fann de att det var nödvändigt att samarbeta med den politiska makten, även om de ansåg att religion och politik bör särskiljas i väntan på den tolfte imamen. På 1800-talet talade de skriftlärda om att inneha fullständig politisk makt i Persien. Shahens inflytande var svagt och kolonialmakterna hade lagt press på riket. De shiitiska lärde hade folkets stöd och blev nödvändiga för shahen att ha bakom sig. Under den här tiden talades det om en konstitutionell stat istället för ett kungadöme, där religiösa ledare skulle inneha makten. Missnöjet med shahen växte och slutligen tog en islamisk revolution form.

3.2 Den politiska utvecklingen i Iran under 1900-talet

Tobaksprotesten mellan 1891-92 var den första nationella protesten mot utländskt maktinflytande i Iran, en av flera som kom att äga rum under 1900-talet. Under 1800-talet

³⁶ Fazlhashemi, Mohammad (2008): *Vems Islam*. Stockholm: Norstedts 167 ff

sålde shaherna rätten till den iranska tobaken till europeiska handelsmän, vilket innebar att monopoliet inte ägdes av Iran. En av motståndarna till monopoliet var Jamal al-Din al-Afghani som protesterade mot europeisk imperialism och uppmanade till muslimsk enhet. Han menade att om muslimer enas och återgår till Koranen, så kan de slå tillbaka mot den europeiska dominansen.³⁷ Han ville således mobilisera muslimerna i en kamp för islam, något som vissa muslimska fundamentalister vördar honom för än idag. Enligt al-Afghani fanns det bara en väg till att stärka de muslimska staterna, vilken var att ”reformera islam och förbli trogna sina egna unika kulturella och religiösa traditioner”.³⁸

Rysslands inflytande i Iran under slutet av 1800-talet väckte stort missnöje, främst hos mullorna, vilket ledde till en revolution mellan 1905-11. Den sägs ha utlösts av en misshandel utav två handlare, som av de maktavande anklagats för det höga sockerpriset.³⁹ Marknaden stängde i protest, med kravet att shahen skulle gå med på deras villkor, vilket han också gjorde. Hans löften infriades inte. En annan protest ägde rum då en religiöst lärd hade kritiserat regeringen under ett tal och därför blivit arresterad. Under protesterna mot arresteringen blev en student skjuten av polisen. I sorgprocessionen för den döda studenten gick mullor, teologistudenter och handlare som blev beskjutna, något som väckte ännu större aggressioner. Teherans mullor och teologistudenter lämnade staden och for till Qum, för att inte återvända förrän shahens löften infriats. De tog sin tillflykt till britternas högkvarter, eftersom shahen fick stöd av britternas motståndare – ryssarna. Man krävde att Iran skulle bli en konstitutionell monarki med ett folkvalt lagstiftningsämbete. De protesterande fick stöd över hela landet och till slut tvingades shahen gå med på kravet om en parlamentarisk demokrati.⁴⁰

1906 sammanträdde ett nationalråd för första gången då man lagstiftade om rådets vite i de flesta regeringsfrågor. Grundlagarna utvidgades efterhand och rådets rättigheter med dem. Grundlagarna byggde i stort sett på belgisk lagstiftning och var aktuella i Iran fram till 1979.⁴¹

³⁷ Munson Jr, Henry (1988): *Islam and Revolution in the Middle East*. Yale University sid 42

³⁸ Armstrong 2000: 195

³⁹ Munson 1988: 42

⁴⁰ Munson 1988: 43

⁴¹ Munson 1988:44

Islamister som åberopar jihad trycker på viktiga punkter för muslimer. Man talar om en muslimsk identitet och ett muslimskt arv som ska vördas och beskyddas. Reza Shah Pahlavi blev under sin regeringstid anklagad för att inte bevara detta arv, och fick personifiera det förtryck som Iran föll under i det europeiska inflytandet från Storbritannien. Den muslimska identiteten blev synonym med en tid före västerniseringen och kampen för modernisering. Att vara muslim kom att ha mer än en religiös betydelse; det innefattade hela ideal för kultur och tradition, som handlade om bevarandet av äldre seder och en aktning för den äldre muslimska kulturen.⁴² I detta stärkande av muslimsk identitet blev det allt viktigare att ha en källa att utgå ifrån, en mulla som studerat islam och som kunde motivera ställningstaganden och uttryck utifrån religionen. Man upphörde i stort att kritisera de skriftlärda, något som varit en viktig religiös tradition i alla tider. De lärdes kunskaper om Koranen och islam blev upphöjda och auktoritära och de gavs alltmer makt.⁴³ Den blinda auktoritetstron kom i Iran att bli ett oerhört viktigt verktyg i störtandet av shahen och kampen mot väst.

En av mullorna, Nuri, ogillade starkt den nya konstitutionen och monarkin. Han pekade på att konstitutionaliseringsrörelsen drevs av sekulariserade lärda som ville skapa en västerländsk demokrati i motsats till den islamiska stat som han och andra mullor ville ha. Han ansåg att konstitutionen var ett hot mot islam.⁴⁴

Shahen lät bomba nationalrådets byggnad och arrestera och mörda flera anhängare och ledare där.⁴⁵ Ett inbördeskrig utbröt mellan rojalister och konstitutionalister och Nuri blev avrättad under konstitutionalisternas ockupation av Teheran och övertagande av regeringen. Nuris idéer levde kvar och det fanns en skarp linje mellan de två lägren. 1911 hotade ryssarna ockupera Teheran om inte deras villkor möttes: regeringen skulle avskeda den amerikanska administratör som hindrat det ryska inflytandet i norr, ingen utländsk skulle anställas utan brittiskt och ryskt samtycke samt att Ryssland skulle få ersättning för de förluster som kommit ur deras invasion av norra Iran.⁴⁶ Iran hade ingen chans att stå emot en sådan ockupation och

⁴² Fazlhashemi 2008: 125

⁴³ Fazlhashemi 2008:65

⁴⁴ Munson 1988: 44

⁴⁵ Munson 1988: 45

⁴⁶ Munson 1988: 45

nationalrådet, som enats om att vägra de ryska kraven, upplöstes och accepterade kraven. Revolutionen var över och därefter tappade de nystiftade grundlagarna om nationalrådets befogenheter sin auktoritet.

Ryssarnas trupper stannade kvar i norr och britterna i söder, och efterhand som ryssarna lämnade landet tog britterna över. Den egna regeringen var kraftlös, och flera revolter genomfördes på olika ställen i landet. Mest framträdande var Jangalernas revolt vid Kaspiska Havet, som leddes av Irans främsta islamiska revolutionär, Kuchik Khan. Han hade stöttat konstitutionen och var emot det ryska och engelska inflytandet. Jangalerna finansierade sin revolt genom överfall och kidnappning av rika men rörelsen var splittrad i de två lägren med islamister och marxister. Kommunisterna hade ryssarnas stöd, men när de drog sig tillbaka tappade rörelsen sin stora styrka och regeringen kunde 1921 bryta ner revolutionärerna genom att söndra och härska.⁴⁷

Reza Khan var mannen vars trupper genomförde nedbrytandet av Jangalerna, en kupp som hade britterna i ryggen. Reza Khan fick stort stöd av folket och hans popularitet växte sig stor tack vare framgången med att skapa ordning och lugn efter alla revolter. Han mötte motstånd från mullorna på grund av sin tanke om att avskaffa monarkin och istället införa republik med sig själv som överhuvud. Mullorna förknippade republik med sekularisering, efter att just detta skett i Turkiet vid samma tid.⁴⁸ De fick sin vilja igenom och monarkin överlevde. Istället utsåg Reza Khan sig själv 1925 till shah och grundade en ny dynasti; Pahlavi. Han ville stärka Irans nationalism snarare än islamism och tog därför Pahlavi som familjenamn, liksom Turkiets överhuvud gjort. Reza Shah Pahlavi lyckades genomföra flertalet sekulariserande beslut, trots att han inte genomförde sin tanke om en republik. Islamska skolor antog en ny, europeisk modell, liksom lagstiftningen. Besluten begränsade mullornas inflytande såväl som inkomst, och bröt mot många av deras mest grundläggande värderingar.

Reza Shah Pahlavi var ute efter Europas makt och rikedom och sökte imitera den europeiska livsstilen för att uppnå det. Han ville förbjuda kvinnors bärande av chador och införde västerländska klädkrav för män, som omöjliggjorde pannans vidrörande av marken vid bön.⁴⁹

⁴⁷ Munson 1988: 46

⁴⁸ Munson 1988: 48

⁴⁹ Munson 1988:48

Många protesterade mot de nya reglerna. En mulla formulerade 1935 en tydlig protest mot just klädkraven i en moské och mötte stort stöd av de närvarande, varpå moskén blev beskjuten och flera dog. Trots Reza Shah Pahlavis förtryck och påtvingande av västerländsk livsstil, och trots de många protesterna mot detta, blev det aldrig någon revolution under shahens regeringstid.

När Tyskland invaderade Ryssland under Andra Världskriget krävde Storbritannien och Sovjetunionen att Reza Shah Pahlavi skulle göra sig av med sina tyska medarbetare av solidaritet med sina allierade. Shahen bar dock på åsikter som gick ihop med de nazistiska idealen och gick således inte med på kravet. Detta ledde 1941 till brittisk och rysk ockupation av norr och söder på nytt.⁵⁰ Reza Shah Pahlavi tvingades abdikera och tronen överlämnades åt sonen i 20-årsåldern, Muhammed Reza Shah. Reza Shah Pahlavi dog tre år senare.

Under 40-talet fick Iran parlamentarisk demokrati för första gången sedan konstitutionsrevolutionen, men eftersom landet var ockuperat av ryska, brittiska och så småningom även amerikanska trupper hade Irans egna politiska beslut mycket liten påverkan på landet.

Ryssarna var de sista att lämna Iran, och deras ovilja att låta Iran ockupera Azerbajdzjan irriterade USA. De lämnade slutligen landet efter löfte om rätten till landets olja, en rätt de krävt i flera år. Året därpå kunde Iran, med stöd från USA, ta tillbaka den rätten. Under 40-talet hade mullornas inflytande stigit något och 1948 stiftades påbudet om att kvinnor var tvungna att bära chador för att få handla på marknaden.⁵¹ Detta gjordes efter premiärministerns begäran om en åtgärd mot olagliga demonstrationer och religiöst motiverat våld mot kvinnor på allmän plats. 1950 hölls en konferens där man var överens om att begränsa mullornas befogenheter till att inte beröra politiken, men detta var inte något som följdes av alla.

1951 tillträdde Muhammad Musaddiq som premiärminister. Han var ledare för en nationalistisk organisation och partisamling som var emot den brittiska imperialismen och briterernas kontroll över Irans olja.⁵² Sekulära nationalisterna och islamiska mullor gick samman

⁵⁰ Munson 1988:49

⁵¹ Munson 1988: 50

⁵² Munson 1988: 51

mot gemensamt mål, med shahen som verktyg. Som vanligt betraktade mullorna de inhemska sekulariserade som ett större hot än både utlänningarna och shahen. Musaddiq nationaliserade Irans oljeföretag AIOC (Anglo Iranian Oil Company), vilket blev ett symboliskt avståndstagande från den västerländska imperialismen. Därefter organiserade briter en internationell bojkott av iransk olja, något som blev ett hårt slag mot Irans främsta statliga inkomst.

Musaddiq var dock inte helt vurdad av mullorna, som menade att den kvinnliga rösträtt som Musaddiqs rådgivare talade för, inte var islamisk. Frågan väckte känslor och flera skadades under en demonstration mot förslaget. Av Iran sågs Musaddiq som USA:s lakej och hantlangare, medan man i USA talade om honom som en kommunist. CIA planerade en kupp för att störta honom.⁵³

När shahen ville förhindra att Musaddiq även skulle bli krigsminister, fick han ge efter för hårda protester och påtryckningar som minskade hans inflytande som shah än mer och det var tydligt att han nu bara fungerade som en galjonsfigur för Iran. 1953 satte CIA sin kupp i verket, men mötte starkt motstånd. Dagen efter flydde shahen landet. Uppeldade kommunister gav sig ut på gatorna och raserade kungastatyer och ockuperade regeringsbyggnader. Dagen efter det lyckades CIA störta Musaddiq och hans regering. Kuppen är omtalad och CIA sägs ha haft stöd från de främsta mullorna.

Efter störtandet av Musaddiq förbjöd Muhammed Reza Shah de framgångsrika politiska partierna. Politiska aktivister fängslades eller avrättades, eller flydde till Europa.⁵⁴ Shahen upprättade en hemlig säkerhetspolis, Savak, med hjälp av CIA och FBI. Polisens syfte var att tysta oppositionen. Shahen hade en god relation till mullorna, vilket stärktes av deras protester mot regeringens förslag om kvinnlig rösträtt. För att inte reta upp USA:s nya regering, som arbetade med att frigöra och liberalisera auktoritära regimer, höll shahen fria val 1961. Dock uteslöts både kommunister och medlemmar ur det nationella rådet, och oppositionen växte mot det manipulerade valet.

Inflationen växte och regimen hårdnade och samma år som valet gick lärarna ut i strejk. För att blidka folket genomförde shahen olika reformer som skulle uppskattas av rådets

⁵³ Munson 1988: 52

⁵⁴ Munson 1988: 54

anhängare, samtidigt som han fängslade dess ledare och bröt in under rådets uppslutningar. Shahen hade år 1963 lyckats tysta oppositionen, när Khomeini kom. Maktbalansen började nu skifta, från medelklassen och den islamiska vänsterrörelsen till Khomeinis underklass, de politiskt insatta mullorna och de många studenterna.⁵⁵ Shahen införde kvinnlig rösträtt detta år, vilket skapade stora protester hos mullorna och flera av de främsta handlarna på basarerna stängde.⁵⁶ Regeringen attackerade då ett seminarium i Qum, där man senare upprättade ett islamiskt centrum för oppositionen mot shahen. Ayatollan Khomeini anklagade shahen för att försöka urholka betydelsen av islam och mullorna i Iran, och hotade honom till livet.⁵⁷ Efter hotet blev Khomeini och många andra mullor arresterade. Arresteringen gav upphov till demonstrationer i Irans största städer, främst i Teheran. Demonstrationerna möttes av regeringens trupper som blivit instruerade att skjuta vid behov, och uppgifter om antalet döda varierar beroende på källa. Regeringens svar på demonstrationerna blev effektivt och tystade än en gång ner protesterna.

1964 fick Khomeini återvända till Qum och blev bemött som en hjälte. Trots att han, enligt säkerhetspolisen, gått med på att inte delta i några politiska aktiviteter, förde han högljudda protester mot Muhammed Reza Shah. När USA samma år beviljade ett lån på 200 miljoner dollar och vid samma tid gavs diplomatisk immunitet åt sina soldater och civila arbetare, rasade Khomeini. Han menade att USA värderade det iranska folket lägre än hundar. Han hävdade också att regeringen var rädd för mullornas och religionens inflytande och stärkande effekt på folket. Enligt Khomeini gjorde de religiösa lärda så mycket för folket, att utan dem skulle folket enkelt kunna bli förslavade och kunna säljas till högstbjudande.⁵⁸ Av rädsla för konsekvenserna av en avrättning, skickade shahen Khomeini ur landet 1964, till Turkiet. Han fick sen tillåtelse att flyttas till Irak, där han förmodades ägna resten av sitt liv åt stillsam bön och religiös undervisning.

Dr. Ali Shariati kom att bli en man med politiskt inflytande. Han var son till en mulla och manade folket att återgå till islam för att därigenom återfå en autentisk kulturidentitet, vilket

⁵⁵ Brumberg, Daniel (2001): *Reinventing Khomeini: The struggle for reform in Iran*. Chicago: The University of Chicago Press sid 73

⁵⁶ Munson 1988: 55

⁵⁷ Munson 1988: 55

⁵⁸ Munson 1988: 56

var vägen till frigörelse från den utländska dominansen. Inspirerad av Marx såg Shariati shiitisk islam som en befrielseologi.⁵⁹ Shariatis idéer om islam, i en kombination med existentialism, lyckades fånga den karismatiska kärnan i shiitisk kultur.⁶⁰ Bland dem som han blev populär hos började det talas om behovet av en islamisk revolution. Starka oppositionsgrupper uppstod. Den extremistiska Mujaheddin, de heliga krigarna, talade om islam som vägen ut ur klassamhället, trycket från multinationella företag, rasism och västerlandsdyrkan. 1971 gjorde de våldsamma uttryck i form av bankrån, mord och bombningar. Både de och Irans Islamska Rörelse, som var företrädd av Shariati, utgjorde 1977 inget hot mot shahen och hans regim, då deras politik var populär i princip endast bland studenter. De revolutionära rösterna var inte lika högljudda och Khomeini verkade ha blivit handlingsförlamad av både sin exil och fängslandet av sina utsedda ledare.

Under 1975-76 hade shahen genomfört vissa liberala reformer för att stilla protester mot säkerhetspolisen. Ytterligare liberalisering kom ur valet av en demokrat som amerikansk president; Jimmy Carter. Han arbetade för mänskliga rättigheter i de länder som samarbetade med USA, något som den radikala oppositionen i Iran inte hade stort förtroende för. Under 1977 förekom tämligen lugna protester från överklass och högutbildade, med krav om en demokratisk regering. De öppna breven visades aldrig i media på grund av den hårda censuren.⁶¹ Nu ledde dock inte protesterna längre till tortyr eller fängelse, vilket banade väg för nya ljudligare protester och demonstrationer i både Iran och USA. Universitet stängde på grund av strejkande studenter och oppositionens protester började höras allt mer.

1977 dog Ayatolla Khomeinis son Mustafa, och Khomeinis namn blev åter aktuellt. Man höll minnesceremonier och sörjde sonen över hela landet. På begravningen hyllades Khomeini som ledare och försvarare av islam. Hans stöd växte bland de bildade, mullorna och de fattiga. Motståndet blev åter starkare mot shahen. 1978 publicerades en tidningsartikel, i vilken shahens motståndare fördömdes och där Khomeini anklagades för att arbeta som spion åt britterna.⁶² Protesterna rasade och sekulariserade inrättningar i Qum blev mål för attacker. Folk dog under demonstrationerna, men uppgifterna om antalet döda varierar beroende på

⁵⁹ Munson 1988: 57

⁶⁰ Brumberg 2001: 69

⁶¹ Munson 1988: 59

⁶² Munson 1988:60

källa. En islamisk revolution började nu ta form. Landet sörjde de mördade, martyrerne, något som förekom under hela revolutionen. Då en protesterande student blev dödad av en polis, uppstod en massiv våldsam protest i staden Tabriz, där man attackerade byggnader som sågs som symboler för lyx, västerländsk omoral och shahens politiska inflytande.⁶³ Sörjandet av martyrerne blev en ritual som hela tiden avlöpte under revolutionen, och de officiella ceremonierna ledde till fler våldsamheter. Den blodiga cirkeln bröts slutligen när mullorna bad om en fredlig sorgprocession. Läget lugnades ner, tills årsdagen av CIA:s kupp mot Musaddiq 1953, då hundratals iranier brunnit inne på en attackerad biograf. Regeringen hade skyllt branden på mullor, men den gängse teorin gick ut på att Savak, säkerhetspolisen, var ansvariga och med avsikten att smutskasta mullorna.⁶⁴ Protester utbröt på nytt mot shahen. I ett försök att blidka folket lät han stänga kasinon, återinföra den muslimska kalendern och utlovade fria val. Ayatolla Khomeini avfärdade shahens handlingar som innehållslösa. Sorgprocessioner och protesttåg mot martyrerne blev målet för en attack i september, under en dag som kom att kallas 'den svarta fredagen'. Uppgiften om antalet döda varierar beroende på källa, men attacken väckte agg hos de iranier som inte tidigare motsatt sig shahen. Han fick mer motstånd under loppet av 1978, och arbetare och studenter strejkade inom massor av sektorer. Oljeindustrin avstannade samtidigt som den förmögna överklassen flydde landet, med sina pengar med sig.

Shahen krävde att Irak skulle utvisa Khomeini i syfte att underminera hans inflytande, men då han fick tillstånd att komma in i Frankrike ökade snarare hans makt och hans kommunikationsmöjligheter. De största demonstrationerna i Iran under 1978 ägde rum under sorgemånaden Muharram. Regeringen hade ingått ett fredligt avtal med löfte om att inte ingripa under månadens två heligaste dagar, mot att demonstranterna skulle hålla sig till utsatt rutt och inte kritisera shahen. Khomeini uppmanade till protester mot ett rådande utgångsförbud genom att gå upp på tak och ut på terrasser under nattetid och ropa 'allahu akbar' (Gud är större). Under dagarna var demonstrationstågen fyllda av människor från alla samhällsskikt, med skilda politiska och religiösa övertygelser och från alla arbetssektorer. Under den första heliga dagen höll demonstranterna sin del av avtalet, men under Ashura, dagen efter, var mellan 2-4 miljoner människor ute och det gick inte att hindra de politiska

⁶³ Munson 1988:61

⁶⁴ Munson 1988:61

ramsor och slagord som ropades. Slagorden fördömde shahen och det amerikanska inflytandet, och hyllade Khomeini.⁶⁵ USA försökte agera fredsmäklare mellan shahen och oppositionen för att hindra Khomeinis maktövertag. Shahen utsåg en ny premiärminister, men när shahen flydde landet den 16 januari 1979, tappade hela regeringen sin kraft, inklusive premiärministern. Folket jublade och tog emot Khomeini, som den första februari kunde återvända till Iran. Shahens kvarvarande styrkor genomförde attacker mot Khomeiniahängare, men gerillan och Mujaheddin gick samman och med stöd från soldater, kommunister och andra som gick med, kunde styrkorna tvingas att dra sig tillbaka. Rebellerna anföll regeringens statliga polisväsende i hela Teheran och därmed hade hela regimen fallit. Rebellerna och den enade oppositionen började nu splittras efter att ha nått sitt gemensamma mål om att störta shahen. Khomeini hade hyllats som befriare från monarkin, men visade sig vara mindre av en anhängare till demokrati än shahen varit.

Khomeinis första aktioner i Iran 1979 var att upprätta en teokrati; en styrelseform där Gud är det högsta styrande, direkt eller indirekt genom en ställföreträdare på jorden. Politikerna skulle vara underordnade de religiösa ledarna, mullorna och ayatollorna.⁶⁶ Mehdi Bazargan fick bli ledaren över en provisorisk regering, som aldrig fick någon egentlig makt. Den låg istället hos det Islamiska Revolutionära Rådet, som kom att bli det parti som organiserade en ideologi att styra landet utifrån. Khomeini var misstänksam mot motståndarna till hans konstitution, och ville framförallt göra sig av med Bazargan. När tretusen studenter stormade USA:s ambassad i Teheran och tog nittio personer som gisslan, gjorde Khomeini först ingenting. Han kom att ställa sig bakom dådet, vilket utåt sett var hans protest mot den forne shahens samarbete med USA. Diplomaterna på ambassaden hölls gisslan i 14 månader. Bazargan saknade inflytande nog att befria gisslan och avgick.⁶⁷ Under gisslandramat publicerades konfiskerade filer som funnits på ambassaden, där amerikanskt samarbete med iranska liberaler kunde avslöjas. Belägringen av ambassaden kom således även att bli ett demonstrativt slag mot dessa. Revolutionen eskalerade, med fattiga aktivister som agerade i ledet bakom extremistiska mullor och militanta islamister, i protest mot det amerikanska inflytandet. Aktivisterna ville slåss för att befria sitt land från förtryck och nu började

⁶⁵ Munson 1988:63

⁶⁶ Fazlhashemi 2008:195

⁶⁷ Armstrong 2000:380

motståndet växa mot den tidigare stöttade Khomeini och hans teokrati. Samhället höll på att förändras i grunden och den sociala hierarkin riskerade att falla, till Khomeinis nackdel. Han lyckades dock eliminera alla hot genom att totalt underminera deras makt.

1980 valde den islamiska republiken en president som hade fått Khomeinis stöd, medan den islamiska revolutionens övervakare höll kontrollen över rebeller och höll dem ifrån universiteten. Det Islamistiska Revolutionära Partiet blev fokus för nationens makt med sin dominans i det nya parlamentet, och tog fram en egen premiärminister. Presidenten blev förföljd och lämnade slutligen landet. Arbetarna och underklassen blev utan någon talesperson som kunde tala för deras politiska intressen om ett fritt land. De hade hållit en mobiliserad front mot shahen, mot liberaler och hela tiden stått bakom Khomeini. Han utnyttjade den enade gruppen i sitt krig mot Irak. De som hade kämpat för hans sak offrades nu i martyrskapets namn på krigets fronter, vilket blev ett effektivt sätt att eliminera den sista mobiliserade kraften. Den shiitiska islam fick nu en ny, starkt politisk betydelse. Imamen Husseins offer och martyrskap vid Karbala hade blivit införlivad i kampen mot den inkarnerade förtryckaren i form av shahen. En religion som tidigare fokuserat på sorg och stillhet, hade fått ny energi med målet att förändra världen. Kriget mot Irak drev de förtvivlade unga männen till en längtan efter en ärofylld död, samtidigt som Khomeini hyllade de självmördade martyrerna med löften om paradiset.⁶⁸ Den stora förändringen misslyckades, den iranska utopin slog aldrig in. Det utlovade idealsamhället blev aldrig förverkligat och "[d]en islamiska befrielse-teologin hade i stället blivit ett terrorinstrument".⁶⁹

⁶⁸ Armstrong 2000:389

⁶⁹ Karlsson, Ingmar (2004): *Tro, Terror, Tolerans*. Finland: WS Bookwell sid 172

4. Analys

4.1 Karaktärerna i *Huset vid moskén*

Till grund för analysen har jag valt tre av romanens mer framträdande karaktärer. De tre karaktärerna är Agha Jan, familjens överhuvud med ansvar för moskén, Zinat Khanum, hustrun till moskéns imam och Khalkhal, en ung, upprorisk imam som gifter sig med Zinats dotter. Viktiga personer är också Shahbal som är brorson till Agha Jan. Shahbal är, liksom Agha Jan (detta kommer vi in på under analysen av honom), svårgripbar och något diffus men är framträdande som en av de mer politiskt engagerade i revolutionen. Han spenderar mycket av sin tid på universitet och är en drivkraft i husets modernisering, och lyckas med bedriften att införa en tv i huset. Agha Jans son Javad låter antyda sina vänstersympatier när han blir arresterad i en by och därmed påkommen med att inneha kommunistisk litteratur⁷⁰. Javad blir till slut mördad av regimen och Agha Jan blir tvungen att, med sällskap av Shahbal, söka efter en plats att begrava honom. De förvägras hjälp av människor som tidigare varit deras vänner och får till slut hjälp av en gammal bekant.

Agha Jans hustru, Fakhri Sadat, har en tillbakadragen roll i historien. Hon framträder som moderlig och som den kvinna i huset med mest auktoritet. Också boende i huset är två kvinnor som kallas mormödrarna. De är ingens mormödrar, men har bott i huset länge nog att kunna åtnjuta respekt och kärlek liksom mormödrar. De tassar omkring och gör det osynliga arbetet kring moskéns imam, städningen i huset och förberedelser för sammankomster och festligheter. Hela sina liv har de levt sida vid sida och i enlighet med islam. En av islams fem pelare är pilgrimsfärden till Kaba i Mekka, och är något som var muslim bör genomföra någon gång i sitt liv om denna har hälsa, tro och pengar nog att göra detta. För mormödrarna är detta en livslång dröm och efter att ha kämpat länge uppstår plötsligt en chans för dem att resa. Resan till Kaba blir deras sista och deras kvarlevor hittas till slut i en grotta som sägs ha fungerat som skydd för Muhammed och Ali under deras flykt till Medina.

Zinat Khanum är hustru till moskéns imam Alsaberi. Han skildras som en väldigt from och lite skygg man, som bär på tvångstankar om renlighet. Det är i början av boken som hans tvångstankar ligger bakom hans död: han fryser ihjäl på vintern, i moskéns bassäng på gården.

⁷⁰ Abdolah, Kader (2008): *Huset vid moskén*. Stockholm: Norstedts sid 180 f

Tillsammans har Alsaberi och Zinat en dotter; Sediq, som gifts bort med den unga imamen Mohammed Khalkhal; samt sonen Ahmad. Ahmad studerar till imam för att ta över i moskén. Som moskéns imam är han i Agha Jans ögon omoralisk och ägnar sig bland annat åt att röka opium, vilket får honom anhållen. Därefter försvinner han tills han en dag efter revolutionen återvänder till huset. Han är då utmattad, apatisk och lynnig. Dagen efter försvinner han igen. Ahmad återkommer i slutet på boken, då han har lämnat sitt liv som imam och arbetar som en lycklig och fri bonde hos den man som hjälpte Agha Jan under revolutionen genom att begrava hans mördade son.

Agha Jan

Agha Jan är en framgångsrik matthandlare som har ledningen över både moskén och stadens basar. Han är en inflytelserik och ansedd man som vördar traditioner och religionen. Karaktären Agha Jan är svårgripar. Han framträder som en man av sträng tro som styr över familjerna i huset, men samtidigt som en utomstående, mjuk och vis figur som inte riktigt själv tar del av själva historien. Agha Jans inflytande över huset syns då Zinat Khanum skiljer sig alltmer från de andra kvinnorna. ”Efter Alsaberis [makens] död brukade hon gå och sätta sig i moskébiblioteket och läsa där i flera timmar. Agha Jan visste om det och lät henne hållas.”⁷¹ I kontrast till denna skildring av Agha Jans tillåtande av något som till synes är otillåtet, står hans utanförskap i boken. Han är en naturlig och självklar del av moskén och huset, men mer som en bärande bjälke eller en vägg som står i mitten. Den står där, omärkbart, men utan den skulle allting annat falla ihop i en röra. Agha Jan är inte så mycket en person som en knypunkt för berättelsen som är den gemensamma nämnaren bland de olika karaktärerna. Hans religiositet representerar samma bild som hans karaktär. Religionen står i centrum som den bärande bjälken, men syns inte i sig själv. Den är en del av livet som inte går att särskilja eller avlägsna. Religionen är en del av husets rytm och liv och hänger ihop med de viktigaste värderingarna hos Agha Jan. Religionen ger honom svar på frågor, och hjälp i situationer där människor behöver råd. I berättelsens början finns en historia om myror som kryper fram som en mörk massa över trädgårdens gångar. Agha Jan blir av husets familjer ombedd att ingripa, då han vänder sig till Koranen. Efter att ha läst en speciell sura och blåst väldoftande rök över myrorna drar de sig tillbaka.⁷² Berättelsen kan symbolisera

⁷¹ Abdolah 2008:73

⁷² Abdolah 2008:9-12

Agha Jan som en personifiering av husets religion. Med bön kommer ett gudomligt ingripande och ordnar tillvaron på ett fredligt sätt. Religionen står för kommunikationen där det mänskliga ordet inte tycks räcka till och förbinder människor i gemenskap och familjeliv. Kanske är Agha Jan författarens inre religiösa röst, som hela tiden finns där och väcker känslor och tankar och som vägleder i såväl goda som dåliga tider. Agha Jan förmedlar kontakter, ger råd och står för något fast och moraliskt hållbart.

Imamen Khalkhal är en djupt politiskt engagerad imam som utnyttjar sin ställning som talare till att nå fram till och inspirera moskéns besökare. Under en av Khalkhals mer hetblodiga tal, som är en hård kritik av att stadens badhus ska göras om till biograf, utbryter en hetsig stämning bland åhörarna och där väljer Agha Jan att träda fram med sin auktoritet när han förklarar att han ”är den ende som kan förhindra kaos”⁷³. Han är medveten om att han är aktad i staden och är förvissad om att han är den som kan leda människor rätt när de hamnar på fel väg. Hans roll i samhället är mer än en vanlig människas, han är snarare religionens röst. Den upprörda folksamlingen tar sig slutligen till biografen, och i tumultet som uppstår tar Agha Jan tag i imam Khalkhal och är mycket tydlig mot honom: ”Glöm aldrig att det är jag som bestämmer!”⁷⁴

Den politiska utveckling som sker i landet undgår inte Agha Jans moské. Familjerna i huset påverkas alla på olika sätt. Agha Jan tycks dock behålla sin tro och sitt lugn under hela processen, trots en omvärld som sviker när allt är som svårast. Han verkar övertygad om att allting kommer att återgå till det normala och traditionella, så länge han behåller sitt lugn. Han ser sig själv som stadens hjärta och inser behovet av att inte tappa kontrollen. Då moskéns nya imam, Zinat och Alsaberis son Ahmad, uppför sig ytterst omoraliskt utgör han ett hot mot moskéns anseende. Han missbrukar opium och ägnar sig åt kvinnor på ett ytterst omoraliskt sätt, vilket så småningom kommer till polisens kännedom. De förhör Ahmad och hotar hans ställning, Agha Jan griper in och pratar med Ahmad: ”De behöver oss för att bevara lugnet i staden... Du tiger och håller dig i närheten av mig vad som än händer.”⁷⁵ Budskapet hos Agha Jan tycks vara att hålla fast vid islam, och att den som gör så alltid kommer ut helskinnad på andra sidan. Budskapet att vara trogen sin tro uttrycks inte som ett krav, men är så otvetydigt

⁷³ Abdolah 2008:96

⁷⁴ Abdolah 2008:98

⁷⁵ Abdolah 2008:207

att det kunde vara islam själv som talat. För Agha Jan hör religionen ihop med traditionerna, moskén och basaren. Revolutionen förändrar Iran och den lilla staden och mycket av det traditionella tappar i värde. Västvärldens materialism gör sitt intåg och tar ifrån en av karaktärerna hans försörjning; hans egengjorda krukor är det inte längre någon som köper när plasten gör entré på marknaden och sänker priserna. Hantverket uppskattas inte längre, och det som tidigare varit respekterat och vördat för sin kulturella betydelse är inte längre lika intressant. ”Allting hade blivit annorlunda. En gång i tiden spelade basaren en betydelsefull roll i staden men inte nu längre.”⁷⁶ Då mormödrarna dör, dör också en del av det gamla husets puls. Det är som om de representerar den gamla kulturen och de gamla traditionerna, som försvinner i revolutionen. Liksom religionen förlorar en del av människornas respekt, förlorar också Agha Jan mycket av stadens.

Agha Jans son Javad blir bortförd och mördad av Khalkhal, på grund av sina politiska åsikter. Vid den här punkten är läget väldigt spänt i lilla Senejan och människorna i staden är sig inte längre lika. Agha Jan får ingen tillåtelse att begrava Javad någonstans i staden eftersom ”ingen vågade sticka ut hakan och hjälpa honom”.⁷⁷ Han har sin sons kropp liggandes i sin varubil utanför huset, och Shahbal kommer hem för att hjälpa Agha Jan med en begravning. Tillsammans kör de upp mot bergskedjorna. De besöker tre byar, i vilka de blir bemötta med misstänksamhet och våldsamma attacker. Den sista byn, Jirya, tillhör Agha Jans släktdomäner, och djupt besviken över sin släktbys förräderi kör Agha Jan därifrån, slutligen besluten att begrava sonen i sin trädgård. På vägen blir han följd av en annan bil som signalerar. De stannar och mannen i bilen hälsar och tar hastigt med sig Javads kropp för att begrava honom. Flera år efter att revolutionen är över återvänder Agha Jan till Jirya tillsammans med Fakhri Sadat, hustrun, och blir mottagen med ömhet och respekt precis som förr i tiden. Agha Jan förebrår dock ingen av byborna för deras förräderi, utan resonerar förstående och förlåtande: ”Det är enkla människor och de är analfabeter nästan allihop. Shahen gjorde ingenting för dem och ayatollorna kommer inte att vara bättre. Jag är inte arg på dem.”⁷⁸ Det som har varit en personlig tragedi för Agha Jan, och ett smärtsamt förräderi,

⁷⁶ Abdolah 2008:209

⁷⁷ Abdolah 2008:301

⁷⁸ Abdolah 2008:344

bemöter han med en nästan gudomlig förlåtelse. Återigen kan detta peka på Agha Jan som symbolen för den sanna religionen och dess uppgift hos människan: förlåtelse har inget pris.

För Agha Jan förändras inte tron eller upplevelsen av islam; däremot förändras uppfattningen av honom och hans roll i världen. I tider av strid, rädsla och osäkerhet vänder sig människor bort från honom och förnekar hans ställning. När livet är som svårast tvivlar människorna på honom, liksom de gör på religionen. När striden har lagt sig och livet återgår till något mer normalt, återvänder människorna till sin vördnad för Agha Jan, som inte klandrar någon för deras svek, utan förlåter.

Zinat Khanum

Zinat Khanum har till en början en tillbakadragen roll i boken. Hon är gift med Alsaberi som är moskéns imam. För Zinat tycks religionen representera en gemenskap och en samhörighet, som Zinat är utesluten ur. Trots att det är hon som är imamens hustru och därför borde åtnjuta viss status, är det Agha Jans fru som har sista ordet i huset. ”Hon levde i Fakhri Sadats skugga.”⁷⁹ Det är tydligt att Zinat saknar inflytande i huset då en ung okänd imam kommer till huset för att be om hennes dotters hand. Zinat blir aldrig tillfrågad om ett godkännande, utan frågan går direkt till Agha Jan. ”Zinat Khanum, Alsaberis hustru, bad på sitt rum för ett välsignat äktenskap åt sin dotter. Mer kunde hon inte göra, för ingen frågade någonsin efter hennes mening. Hennes åsikt räknades inte.”⁸⁰

Zinat Khanum har inte alltid varit en skugga i periferin. Det är efter en traumatisk händelse, innan bokens historia börjar, då hennes och Alsaberis son dör, som hon börjar försvinna. Sorg och tystnad tar över hela hennes tillvaro och hon bleknar till att inte vara mycket mer än Alsaberis hustru. Inte ens han stöder henne, och hon förminskas som kvinna av honom eftersom han ”aldrig [hade] hållit om henne eller talat till henne med kärleksfulla ord. Och om mannen inte låtsas om hustrun kommer andra inte heller låtsas om henne.”⁸¹ Zinat följer husets rutiner på ett nästan mekaniskt sätt. Hon deltar i moskéns bön, arbetar i köket och är en tyst del av livet i huset. Vem Zinat egentligen är ges det mycket lite ledtrådar till. Författaren avslöjar endast hennes osynlighet, som står i klar kontrast mot den hon utvecklas till.

⁷⁹ Abdolah 2008:47

⁸⁰ Abdolah 2008:43

⁸¹ Abdolah 2008:47

Det är när Zinats make Alsaberi dör som något händer. Hon börjar ägna sig åt berättande och blir uppskattad för sin talang utanför huset. Revolutionen börjar ta fart och Zinat börjar med att undervisa kvinnor i islam. Hon fångslar många med sin berättarteknik och kommer att bli en betydelsefull person i Khomeinis arbete för att skapa den nya staten och framförallt för att hålla befolkningen i ett hårt disciplinärt grepp. I romanen skildras Khomeinis islam som en religion där varje individ ska vara religionen mer trogen än sin egen familj, något som blir tydligt då Zinat förråder sin egen son (detta kommer jag in på nedan). Islam handlar om trohet mot något som verkar vara religionen, och när denna trohet bryts är Zinat en av de som verkar för att bestraffa den otrogne. Minsta tecken på otro, som att som kvinna exempelvis svepa om sig sin slöja på fel sätt eller använda smink, leder till att kvinnan blir stoppad på gatan och tagen till Zinat för åtgärder: ”Zinat hade för inte länge sedan torkat av en kvinnas rödmålade läppar så hårdhänt med en grov handduk att läpparna blödde.”⁸²

Att religionen fungerar som en samhörighetsmarkör blir tydligt då Zinat hittar en gemenskap i att stå bakom Khomeini i upprätthållandet av den nya islamiska staten. Hennes nya liv skiljer sig markant från hennes liv som hustru åt moskéns imam. Zinats respekt i de nya kretsarna visar hennes avståndstagande från den hon tidigare varit och den obetydliga roll hon spelat. Jan Hjärpe har skrivit om hur ”[t]illhörigheten till en religion (...) kan vara något känslomässigt positivt för individen. Den kan ge en viss trygghet.”⁸³ För Zinat innebär islam ett uppvaknande; en ny möjlighet att bli inflytelserik. Islam blir hennes verktyg för att skapa sig ett namn och en betydelse och för att kunna ingå i en gemenskap där hennes röst blir hörd. För vissa blir religionen en väg ut ur depression, missbruk eller olycka och för Zinat blir religionen vägen ut ur obetydligheten. Det är inte förrän den börjar tjäna henne som den får en funktion i hennes liv. Zinat fungerar dock inte på egen hand. Hon initierar ingenting själv utan agerar endast efter en ledares befallning, och hon visar hur långt en människa kan vara villig att gå för att ingå i den nya muslimska gemenskapen och gruppidentiteten. Det är alltså snarare som en del av en grupp som hon lever ut sin potential, än som en stark individ. Det är utan eftertanke som hon följer en karismatisk ledare. Till och med den man som gifter sig med hennes dotter, och senare misshandlar denna, ställer sig Zinat lojalt bakom. Prästerskapet utnyttjar Zinat Khanums längtan efter bekräftelse utan att hon ifrågasätter det. Zinats son

⁸² Abdolah 2008:278

⁸³ Hjärpe 2003:82

Ahmad blir alltmer impopulär hos ayatollorna genom sitt omoraliska leverne, och hon vinner en ayatollas godkännande efter att hon ”uttalat sin avsky mot Ahmad”⁸⁴ i moskén. Ju mer hon offerar av sig själv, desto mer vinner hon i det religiösa maktspelet. Ayatollan talar med henne och upphöjer henne till ett föredöme för andra kvinnor när han förklarar för henne att ”Zinat Khanum, du är exemplet på den islamitiska kvinna som jag behöver för staden.”⁸⁵ Hon får uppdraget att leda stadens kvinnor och göra dem lika lojala mot Khomeini som hon själv är. Kvinnor som protesterar mot regimen genom exempelvis sitt utseende hamnar för bestraffning hos Zinat. I religionens namn är hon villig att offra dem som står henne nära för att inneslutas i en gemenskap hon alltid saknat, eftersom ”Zinat mådde bra, hon hade aldrig mått bättre.”⁸⁶

Det religiösa i hennes nya liv fungerar snarare som en identitetsmarkör och ett klubbemblem än som en annan dimension av tillvaron. Hennes tillhörighet till den nya islamiska gemenskapen ger henne makt och befogenheter som motiverar våld och förtryck.⁸⁷ Hennes nya identitet lämnar henne dock inte orörd; hennes våldsamma maktutövande väcker ursinne hos folket. En kväll faller Zinat Khanum offer för någons längtan efter hämnd för alla unga kvinnors död, då hon hittas död i utkanten av öknen utanför Senejan. Runt hennes hals hänger en lapp som talar om att hon har blivit dömd och straffad för att hon ”tvingade unga ogifta kvinnor som dömts till döden att gå i säng med en islamist innan de likviderades (...) Det skedde enligt önskemål från mödrar vars döttrar stod brud den sista natten av sin levnad.”⁸⁸

Mohammad Khalkhal

Mohammad Khalkhal dyker upp vid huset för att be om imam Alsaberis dotters hand. Han är en ung imam som uppvisar sympatier med de revolutionära strömningarna mot shahen. Han porträtteras vagt och författaren planterar tidigt ett frö av misstänksamhet i beskrivningen av hans karaktär. När Khalkhal har kommit för att be om Zinat Khanums dotters hand, går Agha Jan till en välkänd ayatolla han känner, för att höra hans omdöme om Khalkhal och ”Agha Jan

⁸⁴ Abdolah 2008:277

⁸⁵ Abdolah 2008: 277

⁸⁶ Abdolah 2008:293

⁸⁷ Hjärpe 2003:82

⁸⁸ Abdolah 2008:326

var glad över vad ayatollan hade sagt om Khalkhal, han hade gett sitt godkännande. Men i djupet av sitt hjärta kände han sig ändå fortfarande orolig.”⁸⁹

Det är tydligt från början att Khalkhal är en djupt politiskt engagerad islamist och intresserad av landets religiösa tillstånd. Han blir så småningom en av Khomeinis viktigaste personer då han utnämns till ”Allahs domare” och fungerar som Guds ställföreträdande domare. Titeln innebär att han på Khomeinis uppdrag kan låta avrätta vem som helst utan förklaring eller fullvärdig rättegång. Imamen Khalkhal som tidigare varit en politisk kämpe blir under Khomeini en man med mer makt än någon annan. Människorna han låter avrätta har alla haft en betydelse under och efter revolutionen genom att på något sätt vara i vägen för makten. Khalkhal representerar i boken islams våldsamma politiska funktion, där ekonomiska och politiska mål har religiösa förtecken. Khalkhal talar om revolutionens våldsamma uttryck som något av Guds vilja: ”Allah har två ansikten. Ett barmhärtigt och ett ohyggligt. Nu är det dags för det ohyggliga, skrämmande ansiktet. Det finns ingen annan väg om vi vill upprätthålla islam.”⁹⁰ Talet om våld som en nödvändighet håller han till Zinat när hon tvivlar på om hon är på rätt väg. Han betonar att ingen kan skonas – oavsett släktskap. Karaktären Khalkhal tycks representera hela det islamiska ledarskapet under revolutionen. Han är kall och till synes känslolös och skyr inga medel, på ett sätt som antyder att han själv njuter av sitt uppdrag som Guds ställföreträdande domare. Han låter mörda människor utan orsak och går oberörd därifrån. För Khalkhal är islam ett sätt att kontrollera och styra ett samhälle, där människor ses mer som boskap än en samling självständiga individer. Han vill avstyra individualismen och kväva de protestrop som ljuder. Han använder islam som ett skruvstöd att låsa fast befolkningen i, för att på så sätt utöva sin makt.

Författaren leker i boken med verkligheten. Charles Kimball beskriver ett möte med Khomeini, då han även fick möta ett par andra ayatollor. Enligt honom ”gick det inte att ta miste på att de njöt av sin nyvunna maktposition. Den ene, *ayatolla Khalkali*, var en i sanning skrämmande gestalt.”⁹¹ Ayatollan som Kimball beskriver är Sadeq Khalkhali som gick under

⁸⁹ Abdolah 2008:41

⁹⁰ Abdolah 2008:294

⁹¹ Kimball 2002:107

öknamnet "hängningsdomaren" i en dödsannons i brittiska tidskriften *The Guardian*⁹², och hans skildring stämmer väl in på den bild som Kader Abdolah ger av sin karaktär Khalkhal. Liksom Abdolah skildrar Khomeini och tänjer på verklighetens gränser för honom, tar han med Ayatolla Sadeq Khalkhali i berättelsen och skapar en egen version av hans liv. Möjligtvis är detta hans sätt att föra Agha Jan och de andra i familjerna än närmre revolutionen och verkligheten. Shahbal är en av de som letar efter Khalkhal efter revolutionens slut. Med Javads död i färskt minne, får han av sitt parti uppdraget att mörda Khalkhal. Han får uppgifter om att Khalkhal finns i Kabul, Afghanistan, och tar sig dit genom en lång och besvärlig resa. Han förklarar sig, förföljer Khalkhal från sitt arbete på stadsarkivet och hem, och dyker därefter upp i hans kök, varnar hustrun och söker upp Khalkhal. Shahbal ger Khalkhal tillåtelse att vända sig mot Mekka och skjuter därefter ihjäl honom med tre skott.

4.2 Resultat

De tre karaktärerna jag har tittat på i romanen är alla väldigt olika och drivs av olika saker. De tycks representera olika element av den islamiska revolutionen i Iran. Kader Abdolah tycks syna maktstrukturerna bakom revolutionen och visar genom sina karaktärer vad religionen kan betyda för olika människor. Khalkhal står för den drivande kraften bakom, inte orsakerna till revolutionen, utan de medel med vilka man kunde genomdriva den islamiska staten. Han står för våldet, förtrycket och den makt som folket av ren fruktan lyder. För Khalkhal är religionen inget annat än ett verktyg, rentav ett vapen, att använda mot folket för att på detta sätt tvinga detta till uniformitet och sträng lydnad. Zinat personifierar den grupp i samhället som aldrig ställer sig upp och protesterar, utan av rädsla för utanförskap ställer sig bakom de krafter som har makten, oavsett pris. Det är karaktärer som Zinat som möjliggör regimers förtryck, och det är kombinationen av dessa två sidor som möjliggör att hela revolutionen kan drivas igenom på det sätt som den görs. En våldsutövare kan aldrig få någon makt utan att någon ger den till (i detta fall) honom (Khalkhal). Mitt i revolutionen står en man, Agha Jan, som inget annat kan göra än att betrakta och sörja händelseförloppet. Han instämmer aldrig i det som utropas i religionens namn, vilket kan antyda hur författaren själv tolkar islam. Möjligtvis resonerar han i Agha Jan, att om islam var en person så skulle han troligen inte

⁹² Afshar, Haleh: *Obituary: Ayatollah Sadeq Khalkhali* hämtat från

<http://www.guardian.co.uk/news/2003/dec/01/guardianobituaries.iran>

erkänna revolutionen i Iran som islamisk. Agha Jan står kvar, oförändrad om än sorgsen, efter att allt tumult har lagt sig. Både Khalkhal och Zinat Khanum blir bestraffade med döden vilket visar på att karaktärer av det slaget aldrig blir långvariga i det långa loppet. Deras makt och inflytande verkar berusande, men är inte bestående utan snarare destruktiv och förödande för dem själva. Agha Jan blir sviken, men sviker aldrig själv, utan förlåter de svek han utsatts för och förblir vid sitt hus och sin moské. Agha Jan tycks i sin svårgripbarhet stå närmre författaren än de andra karaktärerna. Detta ger bilden av att han inte bara är en del av hur författaren ser på sig själv utan också författarens uppfattning av vad sann islam är. Agha Jan betonar vikten av medmänsklighet och rättvisa, vilket visar på hur han representerar islam som ”en tro på en rättvis och barmhärtig skapare”⁹³, och att detta är det som består efter krig och lidande. Då alla andra förändras eller dör finns ändå något kvar, något oföränderligt, som visar på en trygghet.

Kader Abdolah blandar fiktion och verklighet och tycks använda sig av symboliska karaktärer för att berätta en historia om ett land och en kultur. Revolutionen blir en blodig tid där många människor mister livet och där ännu fler sörjer. Livet förändras för människorna i staden Senejan. De gamla traditionerna tappar sin auktoritet för det modernas intåg, och moskéerna blir före och under revolutionen en plats för hetsiga, politiska möten där upproren tar sin början. Agha Jan håller sig konsekvent utanför det politiska livet, som om han markerar en uppfattning av att politik och religion bör särskiljas. Zinat Khanum sveps med av de populistiska strömningarna när hon ser sin möjlighet att växa i inflytande. Khalkhal blir den mest obarmhärtiga bödeln i hela revolutionen, och detta i religionens namn. Religionens funktion för dessa tre är mycket olika, och kan kanske representera några av de främsta grupperingarna inom det religiösa livet i islam idag. Motsättningarna mellan den inre religiositeten, den självcentrerade framgångshungern och det våldsamma religionsförtrycket skildras skarpt, och författaren visar i sin roman vilket som är det långvariga och hållbara. Genom striderna, sorgen och blodsutgjutelsen går både Zinat Khanum och Khalkhal under, medan Agha Jan står kvar utan att ha förlorat varken sitt hopp, sin tro eller sin kärlek.

I bokens sista kapitel förtydligas att historien fortsätter långt efter bokens slut, men ”den påminner om livet, vi måste kliva av någonstans”⁹⁴. Slutet visar dock på en hoppfull Agha

⁹³ Esposito 2001:39

⁹⁴ Abdolah 2008:360

Jan, med både kraft och lycka kvar att ta med sig in i framtiden. Vi avslutar med hans besök hos sin gamla vän, som hjälpt honom med Javads begravning, där han under morgonen tar ett långt bad och håller andan under ytan:

När han kom upp igen drog han häftigt efter andan och utropade med all sin kraft: "I lycksalighetens lustgårdar!"

Han klädde på sig, satte hatten på huvudet och gjorde tecken åt drängen att hämta hans häst. Han hoppade upp i sadeln och galopperade bort.⁹⁵

5. Sammanfattning

Religion är ett mångfacetterat fenomen som fyller flera olika funktioner. Vi kan inte säga att religion betyder samma sak för en hel grupp människor, liksom att vi inte alltid kan särskilja religion från kultur eller politik. Vi har sett hur religion kan användas som ett politiskt instrument för att uppnå vissa mål, där exempelvis människans behov av gemenskap har varit en avgörande faktor i religionens politiska framgångar. I ett samhälle med stora sociala och ekonomiska skillnader mellan olika grupper har religionen dessutom använts som ett politiskt verktyg för den som vill förändra samhällsstrukturen. Muslimsk fundamentalism, islamism, får ofta stora framgångar hos det folk som upplever ett förtryck. Detta genom att man menar att obalansen i samhället exempelvis beror på omoraliska strömningar som härrör från en sekularisering. En tillbakagång till ett religiöst styrt samhälle kan då ses som räddningen ur misären, då en stat styrd av Gud per automatik blir god och jämlik, eftersom Gud är det.

I 1970-talets Iran hade en opposition vuxit fram som var emot den sittande Muhammed Reza Shah. Folket hade levt i ett förtryckande samhälle med en shah som ville modernisera landet enligt västvärldens mått, och detta med hårda disciplinära medel. Studenter och lärda män, tillsammans med underklassen och vänsteranhängare slöt upp bakom ayatollan Khomeini, som stod för ett islamiskt ideal där ingen shah skulle ha den makt som rätteligen tillhörde Gud. Khomeini lyckades ena och mobilisera folket i en revolution som kom att driva shahen ut ur landet, och folket firade att Khomeini nu kunde komma till makten.

Under denna tid utspelar sig romanen *Huset vid moskén* från 2008, som är skriven av Kader Abdolah. Namnet är en pseudonym, taget från två av hans vänner som miste livet i den islamiska revolutionen i Iran. Hossein Sadjadi Ghaemmaghami Farahni, som är hans riktiga namn, levde i Iran vid tiden för revolutionen och var verksam i vänsterrörelsen mot shahen.

⁹⁵ Abdolah 2008:359

Han blev tvungen att fly landet och lever idag i Nederländerna, där han skrev romanen som ligger till grund för den här analysen. *Huset vid moskén* handlar, som titeln avslöjar, om ett hus där tre kusiner bor med sina familjer, som ligger vid en moské i den lilla staden Senejan. Det är en historia rik på olika karaktärer, som delar med sig av berättelser om sina liv och om mystiken som omger moskén och det gamla huset, och om hur livet förändras med den islamiska revolutionen. I analysen har vi lärt känna framförallt tre av romanens karaktärer och deras förhållande till islam. Som en kärna för hela historien fungerar karaktären Agha Jan som är familjens överhuvud och den som är ansvarig för moskén. Agha Jan är en diffust beskriven karaktär, som kan ge intrycket av att vara författarens syn på vad islam är. Agha Jan tycks representera muslimska ideal genom sin rättfärdighet, sitt tålmod och sin förmåga att förlåta svek. Han får personliga upplevelser av revolutionen och märker hur människor förändras i de nya, svårare tiderna. Han sveps dock aldrig själv med i den blinda auktoritetstron och rädslan för det våldsamma maktutövandet, utan står upp för sina ideal och kommer ur revolutionen som en något sorgsnare man, men med en bevarad övertygelse och tro. Den andra karaktären i fokus för analysen är Zinat Khanum, som är hustru till moskéns imam. Hon är i berättelsens början tillbakadragen och författaren visar upp ett kärlekslöst äktenskap mellan henne och hennes make. Efter förlusten av sin son, en händelse som ägt rum för längesedan, har Zinat hållit sig i skymundan, men när hon börjar bli uppskattad för sin berättarförmåga börjar hon växa. Hon kommer att ta alltmer plats i Khomeinis trupp för att skola och disciplinera sina medborgare i islamiskt liv, och snart är det ingenting som hindrar Zinat från sitt arbete. Hon tar avstånd från sin familj, där hon inte känt sig delaktig, till förmån för en gemenskap där hon har en viktig auktoritär roll. Zinat Khanums karaktär är ett tydligt exempel på hur den mänskliga längtan efter gemenskap och bekräftelse kan få henne att avsäga sig sina moraliska ståndpunkter. Hon låter ingenting stå i vägen för sin ambition att vara "någon" och att få tillhöra någonstans och att passa in. Ytterligare en karaktär som arbetar för politikens islam är den skrämmande karaktären Mohammad Khalkhal. Författaren använder sig av en vågad skildring av en verklig Khalkhali som levde och verkade i Iran under revolutionen. Han gick under öknamnet "hängningsdomaren" och tycks vara inte bara inspirationen för den fiktiva Mohammad Khalkhal, utan också författarens verktyg för att låta historien komma närmre läsarens verklighet. Mohammad Khalkhal är en ung, politiskt aktiv imam som gifter sig med Zinat Khanums dotter. Han blir i romanen utsedd av Khomeini till Guds ställföreträdande domare, vilket ger honom befogenheten att avrätta den han anser vara något slags hot mot den nya regimen, helt utan rättegång. Han är en fruktad gestalt, skildrad med vaga karaktärsdrag

utöver sin skrämmande gestalt. Khalkhal står för religionens mest våldsamma funktion, där allt maktutövande sker i religionens namn. Han är kall och hänsynslös och skonar ingen som står i vägen för makten. Som för att ge läsaren hopp eller kanske för att bevisa att sann religion är den segrande makten i slutändan, blir Khalkhal mördad för sina synder i slutet av romanen. Domaren blir själv dömd, medan Agha Jan, den fredlige religiösa, lever kvar vid berättelsens slut och förlåter de svek som begåtts mot honom.

Kader Abdolah säger på baksidan av romanens omslag att han vill lära västvärlden något om Irans islam med denna berättelse, och kanske är hans budskap att islam är som Agha Jan; tätt sammanknutet med kultur och historia, mystik, tålmod och förlåtelse. Känslan jag har fått i detta arbete är i alla fall att Agha Jan är Kader Abdolahs personifiering av sin islam, en bild som ter sig mycket mer nyanserad än vad jag hade kunnat föreställa mig från början.

Litteratur

Abdolah, Kader (2008): *Huset vid moskén*. Stockholm: Norstedts

Armstrong, Karen (2002): *Islam*. Stockholm: Forum

Armstrong, Karen (2000): *Kampen för Gud*. Stockholm: Forum

Brumberg, Daniel (2001): *Reinventing Khomeini – the struggle for reform in Iran*. Chicago: The University of Chicago Press ISBN

Esposito, John L (2001): *Islam*. Lund: Studentlitteratur

Fazlhashemi, Mohammad (2008): *Vems islam*. Stockholm: Norstedts

Hjärpe, Jan (2003): *Tusen och en natt & den elfte september*. Stockholm: Prisma

Hjärpe, Jan (2004): *99 frågor om islam*. Stockholm: Leopard förlag

Karlsson, Ingmar (2004): *Tro Terror och Tolerans*. Finland: WS Bookwell ISBN

Kimball, Charles (2002): *När religionen blir ond*. Stockholm: Natur och Kultur ISBN

Munson Jr, Henry (1988): *Islam and Revolution in the Middle East*. Yale University

Roald, Anne Sofie (2005): *Islam: Historia, tro, nytolkning*. Stockholm: Natur och Kultur

Smart, Ninian (1998): *The World's Religions*. Cambridge: University of Cambridge

Internetkällor:

Afshar, Haleh: *Obituary: Ayatollah Sadeq Khalkhali* hämtat från

<http://www.guardian.co.uk/news/2003/dec/01/guardianobituaries.iran> den 28 augusti 2009

NLPVF: *Biography: Kader Abdolah* hämtat från

http://www.nlpvf.nl/basic/auteur1.php?Author_ID=2 den 4 september 2009

Carim, Lara: *Kader Abdolah: In the kitchen of a writer* hämtat från

<http://www.ucl.ac.uk/news/news-articles/0803/08031702> den 4 september 2009

Stig, Oline: *Kader Abdolah: Huset vid moskén* hämtat från http://sydsvenskan.se/kultur-och-nojen/kultur_bocker/bokrecensioner/article429991/Kader-Abdolah-Huset-vid-mosk%C3%A9n.html den 4 september 2009